

Συμεών Μοναχού εκ της Ιεράς Μονής Χρυσοποδαριτίσσης Νεζερών: Χειρόγραφες Μουσικολογικές Ειδήσεις, Μέρος II, "Απόκρισις Σεργίου Μακραίου περί κρατημάτων".

Η δεύτερα είδησις αφορά σε μίαν επιστολιμαία απόκρισι του «σοφωτάτου και εν διδασκάλοις αρίστου» Σεργίου Μακραίου^[1] προς τον καθηγούμενον της εν Αγίω Όρει Ιεράς Μονής του Αγίου Παντελεήμονος (Ρωσσικού) κύριον Σάββαν^[2], σχετικώς με το αμφιλεγόμενο ζήτημα της θέσεως των «κρατημάτων» στην ορθόδοξον ψαλτική παράδοσι^[3]. Η ύπαρξις της επιστολής ήταν γνωστή στην έρευνα^[4], διέφυγε όμως της προσοχής η ταυτότης του συντάκτου και του παραλήπτου. Έτσι, σημειώνεται σε σύγχρονη μελέτη ότι, «το κείμενο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Φόρμιγξ Β , έτος Γ , αρ. 7, 15/7/1907, σ. 4, υπό τον τίτλο “Τα εν ταις ιεραίς ημών υμνωδίαις κρατήματα”. Η Σύνταξις της εφημερίδος πληροφορεί τους αναγνώστες της ότι “η (ανωτέρω) πραγματεία εστάλη παρά του εν Κωνσταντινουπόλει ιατρού κ. Ξ. Τριανταφυλλίδου ευρόντος αυτήν μεταξύ παλαιών τινων χειρογράφων”. Φαίνεται ότι κάποιος επίσκοπος απηύθυνε “ερωτήσεις τινάς περί της σημασίας των κρατημάτων εις τας παρ’ ημίν ιεράς υμνωδίας προς κάποιον Σέργιον, ιεροψάλτην ίσως, όστις απήντησε προς αυτόν δια των παρεκτιθεμένων απαντήσεων”»^[5]. Η επιστολή σώζεται σε τρία χειρόγραφα: α) το χρφ. 112 της Δημοσίας Βιβλιοθήκης Σχολής Δημητσάνης (φφ. 138α-139α)^[6], και β) τα χρφ. 32 (φφ. 433α-434α) και 37 της Ι. Μ. Προυσού Ευρυτανίας^[7]. Στην παρούσα δημοσίευσιν ακολουθούμε – ως καλύτερα διατηρημένον – το χρφ. της Βιβλιοθήκης Δημητσάνης, υποσημειώνοντας όμως τις ελάχιστες, πλην σημαντικές, παραλλαγές του χρφ. 32 της Μ. Προυσού (Π).

«Απόκρισις του σοφωτάτου και εν διδασκάλοις αρίστου κυρίου Σεργίου του Μακραίου, του εξ Αγράφων, περί των εν τη Εκκλησία ψαλλομένων κρατημάτων, πότε και παρά τίνων οροθετήθησαν, ερωτηθέντος παρά τινος των εν τω αγιωνύμω όρει του Άθωνος ασκούντων πατέρων^[8]:~

Ηρώτησάς με πανοσιώτατε, τίνα γνώμην έχω περί των εν τη Εκκλησία ψαλλομένων κρατημάτων. Το ερώτημά σου περιέχει ταύτα τα ζητήματα, αν τα κρατήματα είναι παλαιότερα της εκκλησιαστικής μουσικής, αν εις τίνα καιρόν ήλθον εις χρήσιν εν τη εκκλησιαστική μουσική, και υπό τίνων ιεροψαλτών, αν με ποίαν έννοιαν ψάλλονται ιεροπρεπώς, αν διατί ανάμικτοι φωναί σημαντικά και ασήμαντοι.

Περί τούτων ουν όσον εδυνήθην να μάθω εκ διαφόρων σημειώσεων των μουσικών^[9], και εξ άλλων τινών εξηγήσεων και υπομνημάτων είναι αυτά τα εξής.

Τα κρατήματα είναι παλαιότατα εις τους μουσικούς, δουλεύουσι τον ρυθμόν και προοδοποιούσι το μέλος. Εις τους παλαιοτάτους Θράκας αποδίδωσι μουσικόν επιφώνημα το ταραλή. Εις τους αυλητάς και λυριστάς Έλληνας το τήνελα. Ήτον λοιπόν εν χρήσει των μουσικών φωναί άσημοι προπολλών αιώνων. Είναι δε άξιον περιεργείας, αν εις την ιεράν διάταξιν των ψαλτών και υμνωδών του προφητάνακτος Δαβίδ, ήτον εν χρήσει κρατήματα. Και περί του πρώτου ζητήματος, τοσαύτα αποκρίνομαι.

Περί δε του δευτέρου λέγω· εν τη Εκκλησία φαίνεται εν χρήσει από τους επισημοτέρους αγίους ιεροψάλτας, τον άγιον Ιωάννην τον Δαμασκηνόν και τους καθεξής. Και ως πάντα σοφώς και / φ. 138β / αγίως εκάθηρε και ηγίασε, και δια της χάριτος του Παναγίου Πνεύματος μετήγαγε και ανύψωσεν η του Χριστού Εκκλησία και τ' άλλα τα παρά τοις εθνικοίς εν χρήσει, οίον θυμιάματα, κανδήλας, κηρούς και τα παραπλήσια, ούτω και τα κρατήματα των εθνών εκάθηρεν, ηλλοίωσεν, ήλλαξε και μετήγαγε θαυμασίως εις δόξαν Θεού, και εις ωφέλειαν των εαυτής τέκνων. Και τούτο γίνεται φανερόν από τας φωνάς. Το γαρ τερερέ, και το τε τε, το οποίον είναι μίμημα κιθάρας το α_{ον} και τέττιγος το β_{ον}, μετέβαλεν εις το τήρει ρέε. Το οποίον σημαίνει φύλαττε, πρόσεχε άνθρωπε· ρέος γαρ ο άνθρωπος, ως θνητός· τηρώ δε το φυλάττω και προσέχω· τούτου το προστακτικόν τήρεε, τήρει. Το άλλον δε κόμμα είναι φανερόν, άνα άνες, βασιλεύ συγχώρησον. Άνα είναι κλητική του άναξ· άνες προστακτικόν του ρήματος ανήμι, αφίνω, συγχωρώ. Έχεις λοιπόν και την λύσιν του δευτέρου ζητήματος.

Περί δε του τρίτου, αποκρίνομαι μετ' ευσεβούς λίαν γνώμης, ότι η ιεροπρεπής προς Θεόν υμνωδία γίνεται δια σιγής, δια φωνών σημαντικών, και δια φωνών ασήμων. Δια σιγής υμνούμεν ότε προσπίπτομεν υπερεκπληττόμενοι, και μη έχοντες ειπείν τι και εκφράσαι προς Θεόν, φόβω και χαρά περιλαμφθέντες και τω θείω έρωτι υπερθελγόμενοι. Δια φωνών σημαντικών, ως δια τοσούτων ψαλμών και ευχών γίνεται. Ακολουθεί λοιπόν και το τρίτον, δια φωνών ασήμων. Δι' αυτών γαρ φανερούμεν μόνον τον έρωτα και τον πόθον εις το υμνείν τον Θεόν, και την ιδί- / φ. 139α / αν ημών αδυναμίαν, και μιμηταί γενόμεθα ου μόνον του αισθητού κόσμου, πάντα γαρ υμνούσι τον Δημιουργόν φωναίς ασημάντοις, αλλά και του υπερκοσμίου νοερού κόσμου. «Ηκουσα, γαρ φησιν ο επιστήθιος απόστολος, φωνήν εκ του ουρανού, ως φωνήν υδάτων πολλών»^[10]. Ούτως ιεροπρεπώς εδέξατο και ούτω ιεροπρεπώς ψάλλει τα κρατήματα η του Χριστού Εκκλησία εις δόξαν και αίνον Θεού.

Εκ των ειρημένων γουν λύεται και το τέταρτον ζήτημα, διατί ανάμικτοι σημαντικά και ασήμαντοι φωναί εις τα κρατήματα. Εβάλλθησαν σημαντικά δια να εξυπνούσι την προσοχήν. Ασήμαντοι δια να φανερώνωσι την έκπληξιν και την ιδίαν ημών αδυναμίαν προς το υμνείν. Και καλώς συμπλέκονται και διακόπτονται. Ωστε και ο ειπών, ότι το το το, και τε τε θερμασίαν ψυχής σημαίνει, καλώς είρηκε, μη ερμηνεύσας όμως το όλον. Και το κουμ η συριακή φωνή^[11], ορθώς παρενετέθη. Εγείρου, γαρ φησι, εγείρου εις υμνωδίαν, καν ειπείν μη έχης, ως υμνείν οφείλεις^[12] ».

Συμεών μοναχός,
εν τη Ιερά Μονή Παναγίας της
Χρυσοποδαριτίσσης εις Νεζερά Πατρών,
Κυριακή της Απόκρεω 2010.

[1] Περί του Σεργίου Μακραίου βλ. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή, τ. Α', Αθήναι 1966, σσ. 427-444 || Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Σέργιος Μακραίος, ο διδάσκαλος των επιστημών εν τη Πατριαρχική Ακαδημία», Γρηγόριος Παλαμάς 53 (1970), σσ. 44-69. Ο σεβαστός δια την αρετήν του Μακραίος διευθύνων επί

μακρόν την εν Κων/πόλει Πατριαρχικήν Σχολήν εθεώρει εαυτόν ως τον απολογητήν έργων και αποφάσεων της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας επί ποικίλων ζητημάτων, διο και επέσυρε πολλάκις τον είρωνα έλεγχον του Μ. Γεδεών, όχι πάντοτε αδικώς. Ενεπλέχθη και στο πολύκροτον θέμα της Θ. Μεταλήψεως, ευρών «τον δάσκαλόν του» στο πρόσωπον του εν αγίοις πατρός ημών Αθανασίου του Παρίου.

[2] «*Εν έτει 1803, μηνί Αυγούστω, Ινδικπιώνος Ζ, επί Καλλινίκου Ε' Οικουμενικού Πατριάρχου, η του αγίου Παντελεήμονος Μονή συνέστη Κοινόβιον, υπό πρώτον Καθηγούμενον τον Ξενοφωντηνόν Ιερομόναχον Σάββαν τον Πελοποννήσιον*» (Γ. ΣΜΥΡΝΑΚΗ, Το Άγιον Όρος, εκδ. Πανσέληνος, 1988, σ. 662). Η ηγουμενία του, όπως αναφέρεται στην επί της άνω φλοιιάς της εισόδου στον Καθολικό ναό μαρμάρινης επιγραφής, διήρκεσε από το 1802-1821 (αυτόθι, σ. 666), οπότε εντός αυτού του χρονικού διαστήματος πρέπει να χρονολογηθή και η παρούσα επιστολή. Περί του μακαριστού αυτού ανδρός και της πνευματικής αυτού δράσεως βλέπε στο έργο του εναρέτου Κατουνακιώτου Γέροντος ΔΑΝΙΗΛ ΜΟΝΑΧΟΥ ΑΓΙΟΓΡΑΦΟΥ, Ιστορική μελέτη περί της αναφύσεως διαφοράς εν τη κατ' Άθω Ιερά Μονή του Αγίου Παντελεήμονος της επιλεγομένης Ρωσσικού, μεταξύ Ελλήνων και Ρώσων πατέρων και περί της εξελίξεως αυτής, επιδικασθείσης κατά το χιλιοστόν οκτακοσιοστόν εβδομηκοστόν πέμπτον έτος υπό των Πατριαρχείων Κων/πόλεως, πατριαρχεύοντος του Πατριάρχου Ιωακείμ του Βου, Πάτραι 1927, σσ. 8-11. Πιθανόν να εγνωρίσθη και εσχετίσθη μετά του Μακραίου εις την Πόλιν, όταν διέτριβε εκεί επί μακρόν, λόγω ζητείας δια την νεόκτιστον παραθαλασσίαν Μονήν του. Ήτο σπουδαίος και γνωστός τοις πάσι, ιδίως εις τους φαναριωτικούς κύκλους, ο σεβάσμιος Αγιορείτης Πνευματικός Σάββας, ο και νέος Κοινοβιάρχης επικληθείς. Και εις αυτόν πάλιν απαντά ο Σέργιος Μακραίος σχετικώς με το ανακύψαν εν Αγίω Όρει πολυτάραχον θέμα περί της συνεχούς Θείας Μεταλήψεως. Αλλ' άλλοτε, συν Θεώ, θέλομεν γράψη περί τούτων.

[3] «*Τα κρατήματα, ως είδος της ψαλτικής μελοποιίας θεμελιωμένο σε άσημες συλλαβές, είναι σύμφυτα παρακολουθήματα της Καλοφωνίας. Πρωτοφανερώνονται, επομένως, μαζί με αυτήν στα τέλη του ιγ' και τις αρχές του ιδ' αιώνα... αρχικώς για την επιβολή του ήχου, όχι πολύ αργότερα και για λόγους επιτηδεύσεως καλλιτεχνικής και διανθίσεως των μελών. Έτσι δεν άργησαν να βρουν τη θέση τους στη λατρεία, κυρίως για να παρατείνουν τον χρόνο των ψαλτών μερών της, ώστε να καλύπτονται διάφορες παράλληλες κυρίως ιερατικές πράξεις, που σε έκτακτες – πανηγυρικές – περιπτώσεις διαρκούν περισσότερο από το συνηθισμένο. Βεβαίως, κατά καιρούς, αμφισβητήθηκε η λειτουργικότητά τους και θεωρήθηκαν περιττά, αν όχι εξοβελιστέα από τον χώρο της λατρείας. Πάντοτε, όμως, εύρισκαν υπερασπιστές και αποτελούν ανελλιπώς, από την εμφάνισή τους και εξής, αναπόσπαστο στοιχείο της ψαλτικής παραδόσεως*» (ΓΡ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Τα Κρατήματα στην Ψαλτική Τέχνη, Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, Μελέται 12, Αθήνα 2005, σ. 503 [εφεξής: ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Κρατήματα]). Στις υπέρ τις τετρακόσιες συνθέσεις κρατημάτων, που επεσήμανε ο Γρ. Αναστασίου στην κατά αιώνα χειρόγραφη παράδοσι, στο πλαίσιο της ανωτέρω μελέτης του, θα άξιζε να προστεθή και το «κράτημα» του Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανού στην προμνημονευθείσα πρώτη σύνθεσί του (χρφ. ΡΑΙΚ 44, φφ. 288α-290β).

[4] Σ. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗ, «Μεταβυζαντινοί υμνογράφοι εξ Αγράφων (17ος-19ος αι.)», Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ., τ. 10, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 116-117.

[5] ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Κρατήματα, σ. 117, σημ. 180.

[6] Πρβλ. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, «Κατάλογος των Χειρογράφων Κωδίκων της Βιβλιοθήκης της Σχολής Δημητσάνης», Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών, τ. ΚΒ', Αθήναι 1952, σσ. 77-78. Το χειρόγραφο 112 είναι μάλλον ιδιόγραφο του Μητροπολίτου Σεβαστείας Γερμανού του Πελοποννησίου, που το αντιγράφει εις την Πόλιν το 1804.

[7] Πρβλ. Ι. TENTE, «Κατάλογος των κωδίκων της ιεράς μονής Προυσού», Νέος Ελληνομνήμων 10 (1913), σσ. 308-311. Εκ των δύο αυτών μουσικών χειρογράφων είχαμε (δυστυχώς) στην διάθεσί μας φωτογραφίες μόνον του πρώτου (32), το οποίον ανήκε στον γνωστόν Αγιορείτη και ηγούμενο του Προυσού Κύριλλο Καστανοφύλλη, και μάλλον είναι ιδιόγραφό του. Το 37 πιθανόν να είναι απόγραφο του 32.

[8] Π : Του ελλογιμωτάτου Διδασκάλου Κυρίου Σεργίου, προς τον Κοινοβιάρχην του κατά το Άγιον όρος Ρωσσικού Κοινοβίου του αγίου Παντελεήμονος, Κύριον Σάββαν, περί των κρατημάτων, νενανισμών και τερερισμών, των μουσικών της Ορθοδόξων Εκκλησίας.

[9] Το Π προσθέτει: «και εκ των αποφάσεων της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, προς την [...] ιεράν Σύνοδον».

[10] Πρβλ. Αποκ. α' 15, ιδ' 2, ιθ' 6.

[11] Πρβλ. Μαρκ. ε', 41: «Ταλιθά, κούμι· ό εστι μεθερμηνευόμενον, το κοράσιον, σοι λέγω, έγειρε».

[12] Το Π καταλήγει: «Ερρωσο».